

Dr. Auerbach Felix: A szociális etika egy nagyszerű alkotása.

A jenai Zeiss-művek egy alapítvány tulajdonát képezi. Az alapítvány Ernst Abbének köszöni létét és létesítője a művek első tulajdonosának az emlékére Carl Zeiss-alapítvány nevet adta neki.

Tehát valamiféle jótékonyági intézmény?

Nem. A Zeiss-művek üzleti nyereségéből senki se részesül jótékonyágból. Pontosabban: senki se kap belőle semmit, amit köteles volna vagy jogosult volna jótékonyágnak tekinteni vagy ilyennek fogadni; mindenki, aki a nyereségből közvetve vagy közvetlenül részt húz, ezzel csak olyasmit kap, amit jogos és megérdemelt járandóságának tekinthet és kell is ilyennek tekintenie. Más szavakkal szólva: itt a szociális etikának egy eszményien tökéletes alkotásáról van szó, de legkevesébbé sem a közkeletű filantrópikus jótékonyág, hanem a szociális és etikai jog- és kötelességérzet magasabb értelmében.

Három évtizeden át, 1846-tól 1875-ig Carl Zeiss egyedüli tulajdonosa, majd ettől kezdve Ernst Abbévei együttes tulajdonosa volt a jenai optikai műveknek; 1881-ben azután az ifjabb Zeiss is belépett a cégbe. De ez a hármasszög nem valami jól vitte előre a szekeret, az alapító halála után pedig a helyzet tarthatatlanná vált. Roderich Zeiss ekkor kivált a cégből, mint ahogy annak idejében az öregebb Kruppnak a fivére is kilépett és ahogy Halske az ő nagynevű társától Siemenstől megvált: ha az ember fölfelé akar haladni, nem használhat visszatartó készülékeket. Abbe lett a gyors fejlődésben lévő művek egyedüli tulajdonosa és ha azt kérdi valaki, hogy mire használta fel ezt az egyeduralmat, úgy erre azt lehet felelni, hogy csupán egyetlenegy tettnek a megvalósítására, ez pedig abból állott, hogy ismét megszabaduljon az uralkodástól, hogy az uralkodót és az alattvalókat, jelen esetben a munkaadót és a munkást egy egységbe olvassa olyképen, hogy minden munkatárs, legyen a legkiválóbb pozícióban, vagy a legalacsonyabb-

rendű helyen, egyszerre mindkét szerepet betöltse – az uralkodót és az alattvalót.

Sok olyan ember volt már, aki proletárgyermeknek született és mint nagyiparos halt meg. De ezeknek az eseteknek a legtöbbszörében az intelligenciával, akarakterővel, kitartással és becsvágygal járó változással egy másik változás is együtt jár, amely épp oly gyalázatos, mint amilyen dicsőséges az előbbi. A célhoz ért férfiú elfelejti gyermekségét és ifjúságát, elfelejti a szenvedéseket, amelyek reá nehezedtek és a vádakat, amelyekkel a társadalmat illette; ha pedig nem felejt el, erőszakosan nyomja el őket, mert nem akar többé rájuk emlékezni. Néha meg éppen megfordítja a nyársat és örvend, hogy most ő az, akinek jól megy sora. Munkaadó lett, hogy tökéletesen szakítson a munkásokkal. Azt mondja: eleget voltam üllő – most kapács akarok lenni.

Azok között a kevesek között, akik a legfenomenálisabb magasbaemelkedés dacára se veszítették el soha a saját múltjukkal való összefüggést, a legragyogóbb példák egyike Ernst Abbe. Életének nagy diadala volt, hogy a sors megengedte neki, hogy amitől ifjúságában utópisztikus módon álmódott, azt valósággá tehesse; hogy az akkori akarását a lehetőség fölemelje a semminek a porából. És a lehetőség belátásával karöltve járt a szilárd akarattal, hogy minden tétovázás nélkül hozzá is lásson a megvalósításhoz. És ez a cselekvés nem volt jótétemény és nem is akart az lenni, hanem volt és akart lenni – egy szerit kötelesség teljesítése; akikre pedig vonatkozott, azokra is csak olyan jótékonyosság volt, mint amilyen jótékonyosság a régen megvont jognak a szolgáltatása.

A proletár gyermekkor és a nagyiparosság férfikora nem közvetlenül függ össze, mint annyi amerikai selfmademan-nél; kerülő utat tesz a felsőbb iskola, az egyetem és a tanári pálya útjain át. De talán éppen ez a kerülő tette őt különös mértékben képessé, hogy eszméit eszményien tökéletes és egyszerűsmint életképes formákban valósítsa meg. De még ennél is jobban képesítette őt erre az a rendkívül ritkán található keveréke a legcsiszoltabb éleslátásnak a kezdetleges ember naivitásával.

Abbe művének méltatásához szükség van az adománynak és az alapítványnak gondos szétkülönböztetésére. Már akkor is milliókra rúgó vagyonának odaajándékozása a sze-

mélyes, de tárgyilagos, etikailag és majdnem jogilag motivált nagylelkűségnek a dolga volt. Ami azonban a fődolog volt és marad, az az alapítványi alapszabályoknak, mint az ipari szervezet egy új és önálló formájának a megteremtése. Ez a szervezet az adománytól elvileg független, ha meg is kell engedni, hogy az első küzdelem éveit az adomány nagyon megkönnyítette. Már akkor, amikor munkatárs és társtulajdonos lett az optikai művekben, egészen megtöltötte Abbe lelkét és minden a tudomány és a technika által le nem kötött idejét egy valamely megfogható objektumon megvalósítandó olyan szociális reform eszméje, amely alkalmas volna arra, hogy megszüntesse a bajok alapját: az ur és szolga között való különbséget és a közös munkát a munka résztvevőjére nézve a lót örömeinek közös forrásává varázsolja. Lassan-lassan mind határozottabb formákat öltöttek ezek a gondolatok, míg végre létrejött a Carl Zeiss-alapítvány híres alapszabályzata, amely a laikusokkal szemben máskülönbön oly rideg, jogászokat arra készítette, hogy őt díszdoktorrá tegyék érlette. Miután egy ideig próbaképpen működtek e szabályzatok, 1896. október 1-én végérvényesekké váltak; tíz évvel később a szerzett tapasztalatok alapján revízió mentek át, amely azonban az egésznek a szellemén mit se változtatott: ez a revideált szabályzat 1906. január 1 óta van érvényben. Abbe összegyűjtött iratainak (Jena, Gustav Fischer) harmadik kötetében az összes változatokkal, indokolással és magyaráz áttal együtt meg van örökítve, de minden könyvkereskedésben külön is kapható és mindenkinek melegen ajánlható, mint olyan olvasmány; amely nem egy tekintetben lebilincselő és boldogító, mert hiszen minden sorából kiragyg az alkotó etikai nagysága és intellektuális éleselméjűsége.

A szabályzat szerint az optikai művek és a jeni üvegyár egy része ezentúl a Carl Zeiss-alapítvány tulajdona; ennek a javára szolgáljon az egésznek a működése és minden, ami történik, a szabályzat szerint történjék minden tekintet nélkül bármiféle egyéb szempontokra, legyenek azok bár személyesen, vagy hivatalosak, államiak vagy akármilyenek. Jól megértendő: a tulajdonos egy absztraktum: az alapítvány, nem pedig az alkalmazottak mint olyanok. Nincs szó holmi termelőszövetkezet-ről, a szónak régi nem éppen jól hangzó értelmében. Különösen az alapítvány az, amely minden évben megkapja az üzleti nyereséget, természetesen azért, hogy azt széjjelossza, ha ugyan

egy ideig még nem tartja őrizetében. De kik között? A felelet erre az volna: hát természetesen az alkalmazottak között, akik létrehozták. Ez a meghatározás azonban nagyon szűk volna. Mert abban, amit létrehoznak, sokkal több embernek, sokkal nagyobb körnek van része: mindazoknak, akik korábban közreműködtek, akik az alapot teremtették, mindazok, akik most működnek közre és mindazok, akik a jövő nemzedéket képviselik és a vállalat jövőbeli zavartalan működésének a biztosítékát szolgáltatják; ezenkívül azonban mindazok is, akik indirekte vesznek részt a munkában, és ezek között kettő különösen kiemelkedik jelentőség tekintetében: a tudomány, amelyet a jenai egyetem személyesít meg és az életatmosféra, amelyet Jéna városa képvisel.

Ehhez képest a tiszta nyereséget elosztják nyugdíj- és betegsegélyzőpénztárak, nyugdíj intézmények között, az alkalmazottak fizetésnövelésére és béremelésére, találmányok jutalmazására, berendezések javítására, üdülő- és tanulmányi utazásokra, saját házak szerzésére, végkielégítésekre, végül Jéna városának és egyetemének oly feladatok előmozdítására, amelyekhez saját erőik elégtelenek, tehát drága intézetek és gyűjtemények berendezésére, telepítési, egészségügyi és nevelési célokra. A földolog azonban – és ez az, ami minden részesülőben az igazságosság és erkölcsi kielégülés érzetét kelti – az, hogy senki se részesül az üzleti haszonban, aki munkájával és pedig testi vagy szellemi, múltban vagy jelenben teljesített munkával nincs a vállalattal kapcsolatban; nem érezheti magát tehát senki se «részvényes»-nek, akinek az egyetlen köze a vállalathoz, hogy évente egyszer levágja a szelvényeket. Nem kell ezt félreérteni: a mai kapitalista szervezetben bizonyára teljes joga a részvényesnek, hogy az általa kölcsönzött pénz után a helyzetnek megfelelő hasznot húzzon. A Zeiss-alapítványnál azonban nincsen tőke, a munka itt megszabadult ettől a nyomasztó zsarnokságtól és ezáltal elnyerte azt a lehetőséget, hogy az általa elvetett magnak a gyümölcsét maga szedje le.

A Carl Zeiss-alapítvány annyira gazdag tartalommal és oly sajtószertű, hogy itt csak néhány legérdekesebb pontját érinthetjük. Ezek között első helyen áll az úgynevezett nyereségelosztás, ha nem is éppen valóságos jelentősége miatt, hanem annál a hírnévnél fogva, amelyre az idők folyamán ez a probléma a nagyközönség körében szert tett. Abbe, mint logikusan gon-

dolkodó ember, ellensége volt a nyereségrészesedésnek, mert ellensége volt a veszteségrészesedésnek is és mert a kettőt egymás nélkül értelmetlennek tartotta. Ha végül mégis rászánta magát «az üzleti eredmény szerint való fizetésekre és bérekre», úgy ennek az alapszabályok egy másik rendelkezése ad értelmet. A Zeiss-művekben ugyanis az egyszer megszabott béreket rossz időkben se szabad leszállítani. Hogy tehát pénzügyi válságba ne jusson a vállalat, jó időkben is óvatosan kell bánni a béremelésekkel. De hogy a munkások mégis részesüljenek a jó konjunktúra előnyeiben, erre való az utánfizetés, amely különben egy évben se lépte túl a 10%-ot, néha azonban csak 5% volt és volt egy év, amikor teljesen elmaradt. Átlag lehet mondani, hogy egy tizenharmadik havi kereset jut mindenkinek. Ezen a módon mintegy három részre oszlik a kereset: egyik rész a szilárd időbér, a másik rész, amit a többlet, amelyet a tehetséges és szorgalmas munkás darabszámmal megkereshet és a harmadik: az említett utánfizetés. Természetesen: ez az utánfizetés mindenkire vonatkozik, tehát a magasabb hivatalnokokra is (kivéve az igazgatóságot) és szép bizonyosága a vállalat liberalitásának, hogy megadja ezt a pótlékot azoknak is, akik ezidőszert hadbavonultak és egyáltalában nem vesznek részt a munkában, noha hozzátartozóikat is a szokásos méreteken túlmenőleg segíezi.

Egy másik rendelkezés a kapitalista gazdálkodásnak arra az Abbe által mélyen átértett igazságtalanságára vonatkozik, hogy a munkaadónak teljes szabadságában áll munkásokat felfogadni, akiket, amikor már nincsen rájuk szükség, ismét az utcára tehetnek. Ennek a Zeiss-műveknél korlát van szabva a megelőző szolgálati idő szerint igazodó végkielégítéssel, amelyhez mindenkinek igénye van, akit saját hibáján kívül elbocsátanak. Ezen az alapon a vállalat néha egészen tekintélyes összeget fizet, amely az elbocsátottat képessé teszi arra, hogy nyugodtan nézzen valami megfelelő foglalkozás után. Ennél nagyobb jelentősége van ennek az intézkedésnek abban, hogy ezáltal az olyan munkást, akivel meg vannak elégedve, inkább megtartják és foglalkoztatásuk érdekében újabb munkaágakat rendeznek be: ez tehát közvetett utón terjeszkedésre és fejlődésre buzdítja a vállalatot.

Sokat vitatott téma a munkanap megszabása is. A felületes szemléi e részben igen egyszerű skémát talált, amely azonban föltétlen harcra vezet a munkás és a munkaadó között: hogy

t. i. a munkás érdeke a minél rövidebb, a munkaadóé a minél hosszabb munkaidő. Abbe ebben a tekintetben is, mint mindenben, amit szociális gondolkozásának a körébe vont, mélyebben hatolt be a dolgok lényegébe és pedig egyidejűleg fiziológiai, pszichológiai és gazdasági szempontból. És ekkor kiderült, hogy ez a szkéma teljesen hamis. Sem a munkásnak nem érdeke, hogy a munkaidőt egy bizonyos mértéken túl rövidítse, mert akkor keveset keres és kiteszi magát az elrozsdásodás és az elpoványosodás veszélyének. Épp oly kevéssé áll a munkaadónak érdekében a munkaidőnek egy bizonyos mértéken túl való meghosszabbítása, mert akkor a munkás kifárad és elkedvetlenedik s ennek következtében relative keveset teljesít, ami másrészt a berendezésnek, fűtőanyagának, világításnak, gépeknek és sok más egyébnek az elpocsékolását jelenti. «A tétlenség öl» – ez jó mondás, de nem szabad megfeledkezni arról, se, hogy a pihenés erőgyűjtés. Azon múlik minden, hogy a két véglet között megtaláljuk az optimumot: azt a munkaidőt, amely mindkét félre nézve a legjobb eredményt adja, Abbe igen nagy gonddal és éleselmjűséggel megejtett elméleti és gyakorlati vizsgálódások útján, amihez maguk a munkások szolgáltatták az adatokat, megállapította, hogy az optikai munkaszakma speciális körülményei között napi kilenc órával, ez az optimum még nincsen elérve, nyolc órával azonban semmiképp sincs túllépve. Erre behozták a nyolcórás munkanapot és kiderült, hogy ugyanakkora eredményt érnek el, mint a hosszabb munkaidővel és hogy a munkások bárha a rövid munkaidő alatt minden erejük megfeszítésével dolgoznak, a hosszú pihenő folytán mégis igen jól érzik magukat. Amit «üresen szaladás»-nak neveznek berendezésnél, itt elkerülnek és az embernek «üresen szaladás»-át, miután el nem kerülhető, ellensúlyozzák a munkának összefüggő és ezáltal kihasznált munkaidőbe való koncentrálásával.

Hogy a munkásoknak teljes joguk van azt gondolni, mondani és cselekedni, ami nekik tetszik, föltéve, hogy nem érinti szolgálati tevékenységüket és az üzemhez való viszonyukat, az magától értetődik. Ami pedig magát a vállalathoz való viszonyukat illeti, e részben a legteljesebb egyesülési szabadságot élveznek, amelyet bizottságok és képviselők választásával alaposan ki is használnak. Ezeket a bizottságokat az igazgatóság mindenkor készséggel meghallgatja és kívánságukat tudomásul veszi. De nem kell ebből azt hinni, hogy ezáltal befolyást nyernek

a vállalat igazgatásába: ez teljesen önállóan van berendezve és többtagú vezetőség kezében van, amelynek működését kollegiális szabályzat írja elő. Egyáltalában: a szervezet éppenséggel nem szocialisztikus a szó közkeletű értelmében, vagy pláne abban az értelemben, amelyet a szociáldemokrácia ad a szónak. A Zeiss-művek, mint Abbe rövidesen és világosan megjelölte – termelőszövetkezet, de csak a gazdasági érdekek tekintetében, nem egyszersmint az igazgatás és vezetés tekintetében is.

A férfiú pedig, akitől mindez származik, akinek sok ezren köszönik létük örvendetes alakulását. Ernst Abbe már évek óta piheni hatalmas életmunkájának a fáradalmait, a fiatalabb nemzedéknek csak az ő három emlékműve beszél róla: a templom, amelyben a szobra van, iratainak gyűjteménye és a legnagyobb és egyedülálló: a Carl Zeiss-alapítvány alapszabályzata.